

VLADÁR GÁBOR
Az örök tanítvány

DR. PONGRÁCZ JÓZSEF (1885–1963) EMLÉKEZETE

MAN-E RÁNK, A HELYZETÜNKRE NÉZVE jelentősége annak, hogy a korábbi, hálás baráti, tanítványi megemlékezéseken túl,¹ ötven évvel Pongrácz József halála után, a XXI. század elején ismételten megemlékezünk a Pápai Református Kollégium e nagyhatású nevelőjéről, a tudós teológusról és könyvtárosról? Vajon emlékiratának mostani megjelentetése megnyílyben formálja a róla kialakult/kialakított eddigi képünket? Mit jelent az, hogy ebben az emlékiratban fontos, szó szerint sorsfordító történelmi eseményekről (Tanácsköztársaság, a könyvtár feldúlása a 2. világháború során, a Kollégium államosítása, az 1956-os forradalom) egyetlen megjegyzése nincs, illetve csak „ima-tárgyai” közé elrejtve utal rájuk? Olyan kérdések ezek, amelyek — azt gondolom — nem csak a hivatásos Szentírás-magyarázó Pongrácz József személyét hozzák hozzánk közelebb, hanem egyúttal a mi „ön-exegézisünket” is elősegítik.²

¹ ESZE Tamás: Pongrácz József (1885–1963). = Theologiai Szemle, új folyam, 1964. 1–2. sz. 55–57., TÓTH Endre: Dr. Pongrácz József (1885–1963). = Református Egyház 1964. 2. sz. 38–40., KÖVY Zsolt (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1. Pápa, 1988. A kötet az 1985. november 15-i centenáriumi emlékülés előadásait tartalmazza a következő sorrendben: KÖVY Zsolt: Pongrácz József élete és könyvtárosi munkássága (14–26.), TÖRÖK István: A teológus Pongrácz József (27–44.), PATAKY László: Az imádkozó Pongrácz József (45–56.), TÓTH Kálmán: Pongrácz József: tanárom és tanártársam (57–66.); műveiről lásd: SZABÓ György (összeáll.): Pongrácz József bibliográfia (70–109.) A gyűjteményi évkönyvre a továbbiakban a szerző-évszám-oldalszám megjelöléssel fogunk hivatkozni.

² A történettudomány a XX. század második felében felismerte az önéletrajz mint műfaji kategória tudományos jelentőségét. Ebben nyilvánvalóan segítette az a megváltozott hermeneutikai klíma, amely a XX. század első felétől teljesen átalakította a filozófiai gondolkodást. Martin Heidegger és később Hans-Georg Gadamer az interpretátor egzisztenciáját — a (szöveg)megértés folyamatára tekintettel — a hermeneutika kategóriái közé emelte, mégpedig azzal, hogy az interpretátor szubjektivitását a megértés „időiségének” szempontja alá rendelte, illetve hangsúlyozta a megértés „történetiségét”. A kutató tehát nem csak az értelmezendő tárgyat vizsgálja, hanem egyúttal önnön magát is az értelmezés tárgyává kell tennie. A megértés ezért Heidegger és Gadamer szerint azt jelenti, hogy az értelmet mindig *a saját* helyzetünkre, illetve *saját* kérdésfelvetéseinkre alkalmazzuk. A történelemsz, mint interpretátort ugyanis

Emlékezésünket nehezíti az is, hogy Pongrácz József mint nagy munkabírási szakember, rendkívül széles skálájú tudományos és tudományszervező tevékenységet fejtett ki. Számtalan helyi és országos egyházi-társadalmi szervezet munkájában vállalt fontos szerepet, miközben egy európai léptékű, fontos tudományos társulat megbecsült tagja is volt. Egyik fő szervezője a pápai Kollégium négyszáz éves jubileumi ünnepségeinek. Máig ható jelentőségű a Főiskolai Könyvtár igazgatójaként végzett szolgálata. Mindez azonban nem fedheti el azt a tényt, hogy ő elsősorban a Pápai Református Teológiai Akadémia újszövetségi tanszékének megválasztott professzora volt 1913–1947 között, aki nemcsak szaktárgyának egyes témáit dolgozta ki magas színvonalon, hanem nagyhatású nevelőként számtalan tanítványt szívbe írta be örökre a nevét. E történelmi tény kiemelésével nem annyira a korábbi megemlékezésekből szinte rendre kimaradó újszövetséges tudósi pályának kívánok most nagyobb hangsúlyt adni, hanem az újszövetségi exegéta Pongrácz és sokirányú tevékenysége közötti összefüggésre szeretnék inkább rámutatni.

1. Az újszövetségi tudományok feladata elsősorban az Újszövetség kanonikus iratainak tudományos módszerekkel történő exegézise. Az újszövetségi exegézis ezért módszertani cserekapcsolatban, illetve rokonságban van minden olyan diszciplínával, amely szövegek értelmezésével foglalkozik: a klasszika-filológiával, az epigráfiával, ókortörténettel, vallástörténettel és vallástudománnyal, irodalomtudománnyal, lingvisztikával és tudománytörténettel. Ez az eleve interdiszciplinaritásra ítélt, és természetesen erre törekvő tudományok szinte meghatározza művelőjének gondolkodásmódját. Ennek ellenére mindez még nem magyarázná Pongrácz József személyiségét és sokrétű tevékenységét. Az összefüggés mélyebb természetű. Hadd említsek egy ugyan távolabbi, és mindenképpen tágasabb összefüggésben gondolkodó és munkálkodó tudóspályát, amely némileg szemléltetheti ezt az összefüggést. Albert Schweitzer (1875–1965) tudományos munkássága elsősorban az Újszövetség kutatására összpontosult, de mint sokoldalú kutatót még ma is megemlítik etikai, ökológiai, pedagógiai összefüggésekben. Csodálatra méltó személyiségét szinte az egész világon megbecsülik. Megjegyzendő azonban, hogy sem filozófia munkássága, sem zenetudományi tevékenysége, sem orvosi

nem csak az értelmezés, a rekonstrukciós munka során, hanem már a történelmi tények biztosításakor, vagyis forráskritikai munkája közben is egyéni szempontok vezérlik. Vö. Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata* c. művében „A megértés történetiségének hermeneutikai elvvé emelése” c. szakaszt. Bp. 1984. 192kk. (Ford. Bonyhai Gábor)

működése nem volt olyan sikeres, mint teológusi gondolkodása. Aki az életművet ismeri, az tudja, hogy milyen meghatározó és alapvető jelentőségű volt Schweitzer gondolkodásában, teológiai munkásságában az újszövetségi iratok tanulmányozása, illetve az eközben felfedezett vezérelv: „*A legmagasabb értelemben vett igazság az, ami a Jézus lelkületéből származik*”.³ Ez volt az a belső teológiai mag, amelyből végül is kisarjadt és kinőtt Schweitzer minden szociális, társadalompolitikai és diakóniai tevékenysége.

Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha Pongrácz József személyiségét és sokrétű tevékenységét is ebben az összefüggésben értelmezzük. A tehetséges fiatalember azzal a szándékkal iratkozik be a Pápai Református Teológiai Akadémiára, hogy azt elvégezve Budapestre megy, és ott tanári oklevelet szerez magának. Itt azonban történik vele valami, amiről hetvenegynéhány évesen ezt írja emlékiratában: „*Ekkor értek el hazánkba a keresztyén diákmozgalom hullámai. Forgács Gyula révén én is kapcsolatba jutottam e mozgalommal és Jézus Krisztus engem is megragadott, áldassék érte az Ő Szent Neve.*”

Érdemes e mondatot a maga teológiatörténeti összefüggésében látnunk. A XIX. század Magyarországon a liberális teológia széles körű elterjedésének, a hitvallási iratainktól (Heidelbergi Káté, II. Helvét Hitvallás), sőt, a keresztyén krisztológia alapvető tanításaitól való eltávolodás időszaka volt. Szinte kizárólagosan csak a debreceni kollégium ragaszkodott a hitvallásos teológiához, de azzal a veszéllyel, hogy elveszíti kapcsolatát a kiegyezés után nagy tempóban átalakuló társadalmi és egyházi élettel. Ettől mentette meg Debrecen (és nyomában Pápát is) a puritán-pietista hagyományokban gyökerező kálvinista reneszánsz (id. Révész Imre Kálvin életrajza!), valamint a francia és angol elmélyülő hitélethez (Robertson igehirdetése!) szervesen kapcsolódó, de a Magyarországon is működő skót misszióhoz ugyanúgy köthető belső megújulás.

A Szilassy Aladár és Szabó Aladár budapesti lelkipásztorok nevéhez fűződő belmissziói mozgalom kisugárzó ereje sokfelé megmutatkozott. Ennek a lelki ébredésnek az évszázad végén, a XX. század elején Csizmadia Lajos, vagy id. Czeglédy Sándor személyében már Pápán is voltak jeles képviselői. Ezért tud Pongrácz József olyan meleg hangon írni emlékiratában tanáráról, az egykori edinburgh-i ösztöndíjas Csizmadia Lajosról (1858–1928), akitől a

³ Idézet a *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung* 6. kiadásának előszavából (1930): „*Wahrheit im höchsten Sinne ist, was im Geiste Jesu ist.*”

fiatal teológushallgató nem csak angolul tanult, hanem benne az angolszász ébredési mozgalom egyik jeles magyarországi képviselőjét is tisztelhetette. Id. Czeglédy Sándor (1883–1944) pedig nemcsak Robertson prófétai jellegű igehirdetéseinek szakavatott tolmácsolója, hanem a magyar Kálvin-fordító társaság motorja is a XX. század elején. Vele kapcsolatosan ezt írja, amikor emlékiratában a skóciai ösztöndíjas évek skót és a magyarországi egyházi helyzetét egybeveti: „Nálunk, Magyarországon ekkor már sokat foglalkoztunk Kálvinnal. Pápán Czeglédy Sándor már megkezdte Kálvin kisebb műveinek fordítását és nyomtatásban kiadását. Kálvin születésének közeledő 400. évfordulójára már előre mozgásba hozta a magyar református egyházat.” A lelki ébredésnek e Magyarországon is feltörő forrásvizeiből a teológushallgató Pongrácz József bőségesen merített. Amikor tehát emlékiratában ezt írja: „Jézus Krisztus engem is megragadott”, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy nem csak saját személyiségének titkáról vall, hanem arról a belső teológiai magról is, amelyből szerteágazó tevékenysége kibomlik és táplálkozik. Egyéniségét Jézus Krisztus nemesítette és tette nagygyá.

2. A református kollégiumok évszázados hagyományának megfelelően 1906-ban a tehetséges fiatalember kétéves nyugati tanulmányútra indult a Skót Szabadegyház ösztöndíjával. Ekkor már jól beszélt angolul, németül és franciául. A görög nyelvet a kitűnő Sarudy Györgytől sajátította el (nyolcadikos gimnazistaként önállóan végigolvasta Platón Phaidon-ját!), a latin nyelv titkaiba a főiskolai könyvtárat is felügyelő Borsos István vezette be.

A skóciai tartózkodás több vonatkozásban is meghatározó jelentőségűvé válik életében. Mindenekelőtt segíti életfeladatának felismerésében és megerősítésében. Biztos nyelvismeretre tesz szert. Megismerkedik egy világbirodalom tudományos és kulturális intézményrendszerével. Edinburgh-ban olyan tanáregyéniségekkel találkozik, akik a leendő tanár gondolkodását, tudomány szemléletét, tanítási stílusát pozitív módon alakítják. Ilyen tanáregyéniség számára Marcus Dods (1834–1909) újszövetséges professzor, akinek a személyében életre szóló tanármintára lelt. De a szorosabb értelemben vett teológiai tanulmányok mellett megismerkedik a skót egyházzal, az ifjúsági mozgalmakkal is, részt vesz a keresztyén diákmozgalom (Christian Endeavour) konferenciáján. Bejárva Európa legfontosabb tudományos és kulturális központjait látóköre hatalmasan kitágul, veleszületett kapcsolatteremtő készsége révén életre szóló ismeretségeket, barátságokat köt. Ökumenikus élettapasztalata későbbi életútja során nagy segítséget jelentett nemcsak egyházá-

nak, hanem nemzetének is. Ámulatba ejtő és egyúttal hihetetlenül tanulságos, amint emlékiratában felsorolja azt a szokatlanul nagyszámú tudományos, társadalmi és politikai tekintélyt, akikkel útjai során találkozott, és beszélgett a II. világháború kitöréséig. Legtöbbjükkal, különösen szaktudományának prominens tagjaival, könyvtári munkatársakkal szinte egész élete végéig tartó levelezésben állt. Ez a levelezés még feltárássra vár.

3. Nem véletlen, hogy a hazatérő fiatal tudós – rövid püspöki titkári hivatalnokoskodás után – hamarosan katedrát kap a Pápai Református Teológiai Akadémián. 1910. szeptember 1-től helyettes tanár, 1913-tól pedig az újonnan létesített újszövetségi tanszék első professzora lesz. Habilitációs dolgozatában az efezusi levél bevezetéstani kérdéseit taglalja (1911),⁴ tanári székfoglaló értekezését „Jézus kijelentése Istenről” címmel tartja 1913 szeptemberében. Székfoglaló előadásában már teljes fegyverzetben áll előttünk a fiatal tudós, és szinte az első mondataiban, ha tapogatózva is, de megfogalmazza későbbi tudományos programját: „A XIX. század legnagyobb vívmánya a keresztyénység szempontjából az volt, hogy Jézus személyét újra előtérbe állította... Jézus most úgy áll előttünk, mint hús és vér, mint korának és nemzetének gyermeke, aki azonban mégis azzal az igénnyel lép fel a modern ember szemében is, hogy ő Parancsoló és Uralkodó”.⁵ Nyilvánvaló, hogy ez a teológia szintetikus jellegű, mert az akkor divatos teológiai áramlatok rengetegéből kíván egyfajta kiinduló alapot teremteni magának. Vallástörténeti alapozású, vannak benne idealisztikus elemek, de már meghaladta a XIX. század kizárólagosan idealisztikus, antropológiai kiindulású élmény-teológizálását. A teremtő Istenről beszél, aki eljön ítéletre, de még nem hangsúlyozza a megváltás tényét. Központba állítja Jézus személyének történeti vonásait, Isten országát, kiemeli Jézus csodáinak jelentőségét, hangsúlyozza a személyes keresztyéniséget, de még várja, hogy Isten küldjön valakit, aki „vezéreként megy sok lélek előtt”.⁶

Az efezusi levél tematikája egész életében végigkíséri.⁷ 1914-ben egy rövid kommentárban értelmezi a levelet, 1931-ben „Pál apostol Efézusban” címmel

⁴ PONGRÁCZ József: Az efezusi levél. Bevezetéstani tanulmány theologiai magántanári vizsgálatra. Pápa, 1911.

⁵ PONGRÁCZ József: Jézus kijelentése Istenről. Székfoglaló előadás. Pápa, 1914. 1.

⁶ Uo. 5.

⁷ Utolsó előadását Pál apostol efezusi fogságáról tartotta azon a tanulmányi konferencián, amelyet a magyar Ökumenikus Bizottság rendezett Budapesten 1951. december 14–16. között Pál apostol Európába érkezésének 1900 éves évfordulója alkalmából. Vö. Református Egyház IV. (1952) 1. sz. 9. (Tudtommal az előadás nyomtatásban nem jelent meg).

készíti el doktori dolgozatát, amellyel a debreceni Tisza István Tudományegyetemen teológiai doktori fokozatot nyer. Az efezusi levél Pál apostoltól származó voltát különösen a német kutatás vonta annak idején (és jórészt ma is) kétségbe. Pongrácz József mindkét dolgozatában – nagy kor- és vallástörténeti ismeretekről bizonyosságot téve – a levél hitelességét bizonyítja a vitás pontok teljes anyagának bemutatásával, és egyúttal Pál apostol efezusi fogsága mellett érvel (amit a szakirodalom ma jórészt elfogad). Doktori disszertációjára W. Michaelis berni újszövetséges több művében is hivatkozik (pl. *Einleitung in das Neue Testament*, 1946), D. S. Duncan st.-andrews-i újszövetséges tanár pedig a *The Expository Times* c. brit teológiai folyóiratban ismertette (1932), és angol nyelvre történő lefordítását javasolta. D. S. Duncan a későbbiekben is számon tartotta Pongrácz Józsefet. Amikor az 1937-es edinburgh-i „Faith and Order” (Hit és Egyházszervezet) konferencián felvetődött a jelenlévő szakemberek körében egy nemzetközi újszövetségi tudományos társulat és folyóirat megalapításának a gondolata, Duncan professzor az általa írt körlevélben őt is meghívja az 1938 szeptemberében, Birminghamban megtartott első alakuló ülésre.⁸ A tudós társulat a II. világháború kitörése miatt csak 1947 márciusában tudta Oxfordban megtartani első nagygyűlését. Pongrácz József egyik találkozáson sem vehetett már személyesen részt, ettől függetlenül a neve ott szerepel a kezdetben mintegy hetven alapító tagot számláló tudós társulat listáján.⁹

Újszövetséges szakprofesszorként negyvenévi tanársága alatt diákjai számára többször exegetálta Máté és János evangéliumát, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvet, a Római levelet, a Korinthusiakhoz írt első levelet, a Galatákhoz írt levelet, az Efezusi levelet és a Thesszalonikaiakhoz írt első levelet. Ezek közül nyomtatásban is megjelent Máté (1933) és János evangéliuma (1939), az Apostol Cselekedeteiről írt könyv (1936), a Galata (1914) és az Efezusi levél magyarázata (1915). Kommentárjai közül a legrészletesebben talán János-kommentárját dolgozta ki. Gondolkodásmódjának megfelelően itt

⁸ Pongrácz József emlékiratában rosszul emlékszik az évszámra. Az 1938-as alakuló ülést még megtartották, egy előkészítő bizottság vezetésével. A Társulat pontos neve: *Studiorum Novi Testamenti Societas*, folyóiratának címe pedig: *New Testament Studies. An International Journal*. E folyóirat 1954-ben megjelent első számában (Vol. I, September 1954. No. 1) G. H. Boobyer megírta az alapítás történetét, és felsorolja azok nevét, akik nem tudtak elutazni Birmingham-be: „Apologies for absence were received from A. J. Wensinck, J. Pongracz...”. 1939-ben rendezték volna meg az első nagygyűlést (General Meeting), ugyancsak Birmingham-ban, erre azonban a háború kitörése miatt már nem kerülhetett sor.

⁹ Hasonlóképpen számon tartják még 1954-ben is. Vö. NTS Vol. I (1954), Nr. 1. 74.

is hangsúlyozza a szerző szemtanú voltát, és a Zebedeusfi János szerzőségét. A görögös színezet ellenére is kitart az evangélium zsidó jellege mellett, viszont kiváló érzékkel elhatárolódik az akkor divatos, ún. „mandeus-elmélettől”. Erdős Károly debreceni teológia tanárral közösen Újszövetségi bevezetés címmel jól használható izagógiai kézikönyvet írt (1934, 2. kiad. 1942). Ennek különösen a magyar nyelvű szakirodalmat felsoroló része rendkívül értékes. E művek jó része a „Pápai Theológiai Kézikönyvek” sorozatban jelent meg, amelyről Vályi Nagy Ervin professzor 1989-ben, a Trócsányi-emlékülésen ezt mondta: „Álmélkodással és szomorúsággal vegyes irigységgel gondolhatunk vissza arra, hogy 50–60 évvel ezelőtt ilyen könyvkiadása volt a Főiskolai Nyomdának”.¹⁰

Ő maga úgy látta, hogy teológiai irodalmi munkásságának legértékesebb gyümölcse a doktori értekezése. E munkásságnak – meggyőződésem szerint – mintegy a megkoronázását jelentette az, hogy vezetője lehetett a református és evangélikus egyház bibliabizottsága által 1947-ben felállított újszövetségi szakbizottságnak, amelynek feladata volt a Károlyi-biblia újszövetségi szövegrevíziójának elkészítése.¹¹ Erről az 1951-ig tartó, felelősségteljes munkáról ő maga így vall emlékirataiban: „Életem egyik legfontosabb munkája volt az Újszövetség magyar fordításának átdolgozásában való részvétel... Két munkálatot is készítettünk. Az egyik az eredeti megbízás alapján inkább átdolgozás volt, a másik, mely az ószövetségi bizottság fellépésére jött létre, már gyökereiből változtatásokat csinált a nyelv modernné tétele végett. Pl. elhagytuk a va-ve, -ván-vén képzős alakokat. Emlékszem, egész fellelkesültem, amikor először leírtam Máté 28,19–20-t az 1954-ben megjelent szövegben, milyen erőteljesen hangzik az Úr küldetési parancsa: „Menjete el! Tegyetek tanítványokká, kereszteljétek meg őket! Tanítsátok őket!” – Csak sajnálhatjuk, hogy e kitűnő és megbízható szövegrevíziók egyike sem terjedt el jobban a köztudatban, és egyházi közéletünk nem értékelt a későbbiek során rangjának megfelelően ezt a munkát. Pongrácz Józsefnek a biblia-revízióban végzett tevékenysége ma még feltáratlan, mindenképpen elvégzendő feladatunk.

¹⁰ DÉKÁNY Endre–KÖVY Zsolt–SIMON Kálmán (szerk.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Pápa, 1995. 25.

¹¹ E bizottság tagjai voltak: református részről Budai Gergely budapesti, Erdős Károly debreceni és Mátyás Ernő sárospataki református teológiai tanárok; Karner Károly és Kiss Jenő soproni evangélikus teológiai tanárok, Békési Andor ócsai református lelképásztor, továbbá Szabó József evangélikus püspök és a költő Áprily Lajos. Az elvégzett munka 1951–1952-ben, füzetek formájában jelent meg. Az újra átdolgozott revízió kiadási éve: 1954.

4. Teológiai irányultság tekintetében exegetikai munkásságát kezdettől fogva döntő módon az egyházas kötődésű, az élő, gyakorlatias keresztyénséget elősegítő angolszász teológia befolyásolta, és nem a német protestáns liberális vallástudomány kritikai szempontjai. Nem véletlenül csatlakozik a debreceni orthodoxyát féltve őrző Erdős József újszövetséges professzor (1856–1946) irányzatához, illetve annak tanszéki utódához, az atyai teológiai örökséget tovább vivő Erdős Károlyhoz (1887–1971). Erdős József bécsi ösztöndíjas korában ismerkedett meg E. Böhl akkor újszerűnek tekinthető Kálvin-kutatásaival, és erős ösztönzéseket kapott az antiracionalista, szigorú, református konfesszionalista elveket valló elberfeldi lelkipásztortól, H. F. Kohlbrügge-től (1803–1875).

Ezt a konzervatívnak tekinthető, a bibliakritika feltevéseivel szemben tartózkodó, a hagyományokhoz lehetőség szerint a végsőkig ragaszkodó szemléletmódot Pongrácz József elfogadta, élete végéig megtartotta, de két irányban is módosította, illetve továbbfejlesztette. Egyrészt a Skóciában megismert brit exegetikai munka legjobb és legfrissebb eredményeit bőségesen beépítette szentírás-magyarázati műveibe, másrészt – erős történeti hajlamától vezettetve – nagy érdeklődést mutatott az A. Deissmann (1866–1937) nevével fémjelzett kor- és vallástörténeti kutatások iránt.¹²

Ezt a teológiailag-egyházilag szintén kötődő kor- és vallástörténeti kutatást (művelői zömében keresztyén teológusok voltak) érzékenyen érintette ugyan a két világháború között az az erős kritikai ösztűz, amelyet Karl Barth zúdított az első világháború előtti időben kialakult naiv-pozitív vallásfogalomra, Pongrácz József azonban végig kitartott ifjúkori teológiai pozíciói mellett. Jellemző, hogy amikor emlékirataiban felsorolja a munkásságát, szemléletmódját meghatározó könyveket, csak azokat említi meg, amelyek – úgy mond – közelebb vitték őt Jézushoz. Ezek között nincsenek ott a korszak meghatározó, liberális újszövetséges tudósának, R. Bultmannnak, de a nagy református szisztematikus teológusnak, Karl Barthnak a művei sem, noha nyilvánvalóan ismerte ezeket. Megemlíti viszont többek között A. Deissmann *Licht vom Osten* c. munkáját (1908; 1923), amely az Újszövetség görög nyelve, a koiné kutatásában mérföldkőnek tekintendő. Ugyancsak megemlíti Deissmann másik, *Paulus* c. művét (1911; 1925), amely Pál apostol belső lelki életét a Krisztussal való misztikus közösségből magyarázza. A Deissmann filológiai

¹² Ezt a vallástörténeti érdeklődést már jelzi székfoglaló előadása is. Lásd az 5. számú jegyzetet!

és vallástörténeti munkássága irányában megmutatkozó szimpátiát nyilván az is táplálta, hogy Deissmann az ökumenikus mozgalom mértékadó személyisége volt, sőt, részt vett az ókori Efezus régészeti feltárásában.

Mindezek után érthető, hogy a vallástörténeti kutatás pozitív eredményei, illetve az angolszász szentírás-magyarázati műveket szinte napjainkig meghatározó kommentárstílus jegyei rendre megjelennek Pongrácz Józsefnek az Újszövetség egyes irataihoz készített kommentárjaiban. Nagyon erős filológiai akribia, komoly kor- és vallástörténeti összefüggések felvázolása, nem annyira explikatív, inkább rövid, tömör, aforisztikus magyarázati stílus (amely döntő módon megkülönbözteti az egykorú protestáns kommentárstílustól), a reformátori exegézis figyelembe vétele, a jelenkori életbe ágyazottság, közérthető stílus – ezek kommentárjainak a legfontosabb jellemzői.

Tudományos stílusára általában jellemző az, amit újszövetségi bevezetésének (1933) előszavában így fogalmazott meg: *„Mivel meggyőződésünk szerint ma az emberek igazságokra éheznek, ezért nem annyira másokkal vitatkozunk, mint inkább saját, pozitív álláspontunkat terjesztjük elő. A velünk ellentétes álláspont képviselői a felsorolt irodalomból mindenkor megismerhetők”*.

5. A tanár, a nevelő személyiségét ma már csak az egykori diákok visszaemlékezései alapján idézhetjük meg. Mindenképpen utalnunk kell itt dr. Esze Tamás,¹³ Kövy Zsolt,¹⁴ Pataký László¹⁵ és dr. Tóth Kálmán¹⁶ meleg hangú, értékes írásaira.

Dr. Tóth Kálmán így emlékezik: *„Rendkívül élénken, szemléletesen tudta leírni pl. azt, hogy milyen volt az ókori Efezus, a nagy Artemis-templom (...) milyenek voltak a görög városok, ahol Pál apostol megfordult.”* Ezt a szemléltető-láttató készséget írásműveiben is megtaláljuk. János evangélistát így jellemzi: *„Jellemének két oldala a szelíd szeretet és a szigorú türelmetlenség kiegészítik egymást, s mindkettő része természete intenzitásának. Mert nagyon szerette az igazságot, azért gyűlölt minden közönyösséget, ha valaki se hideg, se meleg nem volt. Ezért irtózott minden valótlanságtól, képmutatástól*

¹³ ESZE 1964. 55–57.

¹⁴ KÖVY 1988. 14–26.

¹⁵ PATAKÝ 1988. 45–56.

¹⁶ TÓTH 1988. 57–66.

és hazugságtól, és ezért volt oly szigorú mindazzal szemben, aki szereti és szólja a hazugságot.”¹⁷

Tóth Kálmán említi azt is, hogy „a tudós és tanár együtt volt Pongrácz Józsefben abban a vonatkozásban is, hogy igyekezett bennünket ellátni tantárgyának kézikönyveivel.”¹⁸ Egyik fontos kézikönyve, Újszövetségi bevezetése 2. kiadásának (1942) előszavában olvasunk egy fontos mondatot, amely a tudósi életpálya belső mozgató rugóit tárja fel a nevelő szemszögéből: „Isten Szent Lelke világosítsa meg az Ige magyar tanulmányozóit, hogy láthassák meg az Újszövetségben valóban az életre vezető utat”. E mondat mögött aranyfedettként ott áll az az imádkozó élet, amelyről emlékiratában olyan bensőségesen és plasztikusan vall,¹⁹ valamint azok a kisebb dolgozatai, amelyekben az imádkozó élet lényegét foglalja össze.²⁰ De már székfoglaló értekezésében megjelenik ez a mondat: „A vallás nem egyéb, mint imádság az életért.”²¹

A tanári hivatás szép ars poetica-ját fogalmazza meg Pongrácz József abban az előadásában, amelyet a pápai főiskola tanárainak csendesnapján tartott 1943. október 26-án.²² „A tanár, az örök tanítvány” című előadás fő tétele ez: „Aki az iskolában, egymás között, a családi életben emberül meg akarja állni a helyét, annak növekedő embernek kell lennie... Nekünk is az a feladatunk, hogy növekedjünk abban, aki a Fej, a Jézus Krisztusban. Az Egyház isteni alapítója Jézus Krisztus, és ha mi igaz református egyháztagok akarunk lenni, akkor benne kell növekednünk, Őt kell napról-napra jobban megismernünk, és életünk leglényegesebb alkatrészévé tennünk”.

Ezt a tételt ágaztatja el úgy, hogy felteszi a kérdést: „Mit jelent a Krisztusban növekedni?” Válasza szerint „növekednünk kell a hitben”. „Merünk-e hinni diákjainkban? (...) Egy viszony sem tökéletes addig, amíg nem fejlődik barátsággá.” Továbbá: „Növekednünk kell a reménységben is, mert Jézus volt a legreménykedőbb ember (...) Jelszavunk: a legjobb napjaink még előttünk vannak.” És végül: „Növekednünk kell a szeretetben (...) Élni annyi, mint szeretni; aki nem szeretett, az nem él és szeretni csak a Jézus Krisztus által

¹⁷ PONGRÁ CZ József: János evangéliuma magyarázata. Pápa, 1939. XX.

¹⁸ Uo. 63.

¹⁹ Erről képet ad: PATAKY 1988. 45–56.

²⁰ Ezek: A bibliaolvasás. (Nagybecskerek, 1908); A barátság törvényei. (Pápa, 1913); Az imádkozó Pál apostol. (Pápa, 1943); Az imádkozó Jézus. (Pápa, 1944); A tanár, az örök tanítvány. (Pápa, 1944.)

²¹ PONGRÁ CZ József: Jézus kijelentése Istenről. Pápa, 1913. 7.

²² PONGRÁ CZ József: A tanár, az örök tanítvány. Pápa, 1944.

lehet.” Hogyan lehet ezen az úton járni? „*Hármas az út, amely az eszmény megközelítéséhez vezet. Az egyik az imádság útja (...) A másik út a bibliaolvasás (...) A harmadik módja a növekedésnek a szolgálat*”. „*Krisztus ismeretében mindig előbbre kell jutnunk (...) Ha ez lesz a legfőbb becsvágyunk (...), akkor diákok százai fognak áldani bennünket*”.

6. Pongrácz József mint professzor, könyvtáros a régi, nagy református polihisztorok egyik utolsó tagja volt. Egész életét az egyház falain belül, Pápa városában, a Kollégiumban élte le, megtalált életfeladatának teljesítésével azonban az egyetemes egyház, az egész magyar művelődés ügyét szolgálta. Amilyen mértékben otthon érezte magát a legkisebb dunántúli falusi gyülekezet életében, ugyanolyan mértékben volt otthon a nyugat-európai, az angolszász, vagy az amerikai protestantizmus életében is. Teológiai szemléletmódjának egyik jellegzetes vonása, hogy az életet, az egyház életét kívánta szolgálni, és emellett, mintegy „ráadásképpen” (vö. Mt 6,33) az egész magyar nép számára végezhet feladatát. Még úgy is fogalmazhatnánk, ha nem volna félreérthető, hogy számára az Egyház, Jézus Krisztus ismerete fontosabb volt, mint a teológia tudománya. A valóság megismerését, a keresztyén élet szolgálatát, amely számára a teljes élet szolgálatát jelentette, olyan elemi erejű küldetésnek látta, amelynek minden egyéb feladatot alárendelt. Erről így vallott egyszer: „*A keresztyénségben sokszor tévedésben voltak annak kiváló képviselői is, amikor némely dologra kimondták, hogy azok nem istenesek. A modern keresztyénség érdeme, hogy megszüntette a vallási és a világi közt levő, állítólagos ellentétet. E világban Isten mindent szentnek teremtett. Ez volt Jézus gondolata. És minél többet látok én a világból, a körülöttem zsibongó sok rejtélyből, annál gazdagabb lesz a személyiségem.*”²³

Méltán mondja róla egyik méltatója: „*Az újkori magyar református kegyességtörténet legrokonszenvesebb alakja éppen Pongrácz József lett: a kegyes embereknek ahhoz a fajtájához tartozott, akik hitüket cselekedeteikkel fejezik ki.*”²⁴

²³ ESZE 1964. 57.

²⁴ Uo. 56.

GÁBOR VLADÁR
The Eternal Student

TO THE MEMORY OF JÓZSEF PONGRÁCZ (1885–1963)

The editorial staff is to dedicate the 4th issue of the volume 2013 of the historical journal Acta Papensia to the theologian József Pongrácz on the 50th anniversary of his death. Gábor Vladár's introductory study gives an overall survey of József Pongrácz's life and his many-sided activity. Pongrácz took a school-leaving examination in Pápa, then he graduated from the Academy of Theology also in Pápa, and later he studied in Edinburgh, Scotland with the scholarship of the Scottish Free Church between 1906–1908. The professor of the New Testament was Marcus Dods (1834–1909) at the time, who he considered his teacher ideal. After returning back home, he became a vice teacher from 1910 at the Calvinist Theological Academy in Pápa, where he became the first teacher of the newly-founded New Testament Department from 1913. As the professor of theology, he prepared and trained generations to be pastors between 1913 and 1947. Besides teaching, he edited the religious paper called Dunántúli Protestáns Lap for decades, took part in religious and scientific public events both in Hungary and abroad. He played a considerable role in the development of the library of the Calvinist Collections of Pápa.

